لە چیرۆکدا
مالیجەی هونەریی شەرتە

حەمە کەریم عارف
(سلێمانی)

چیرۆکی کورت وەک بنیادێکی هونەری یەکێکە لە هونەر و ژانرە ئەدەبییە زۆر باو و بڵاوەکان و تواناییەکی گوزارشتەوانی یەجگار گەورەی هەیە و کەم هونەر و ژانری ئەدەبی هەیە بە ئەندازەی چیرۆکی کورت گوزارشت لە تەنگژە و ئاستەنگە مرۆڤایەتییەکانی مرۆڤی ئەم سەردەمە تەنگژەوییە بکات. چیرۆکی کورت ناوی خۆی بە خۆیەوەیە، خۆی لە هەر درێژدادڕییەک دوور دەگرێ و بە ڕادەیەک پەنا وەبەر کورتبڕی و چڕ دەربڕین دەبات، کە وشە جێگای ڕستە لە باری مانا و ناوەڕۆکەوە و تیل نیشان جێگەی گێڕانەوە و گوتن و پاژ جێگەی گشت دەگرێتەوە، ئیدی وەک ژانرێکی ئەدەبی لە ڕۆژئاوادا، ئەدیبان پەنایان بۆ بردووە تا لەو ڕێگایەوە گوزارشت لە تەنیایی خۆیان و لە تەنیایی مرۆڤ لە ژیانی ماددی سەخت و دژواردا بکەن، لە ڕۆژهەڵاتدا زیاتر گوزارشت بووە لە زوڵم و زۆری زاڵم بە سەر مەزڵوومدا. لە فڕاندنی پارووی دەمی خەڵکی برسی و چەوساوە، لە گورگایەتی مرۆڤ بەرانبەر بە مرۆڤی برا و هاوڕەگەزی خۆی، ئەگەر هەندێک ورد، لە چیرۆکی کورت وردەوە ببیتەوە و بە دیقەت لێی ڕامێنی، دەبینی خزمایەتییەکی زۆر نزیکی دەگەڵ کۆمەڵێک هونەر و ژانری ئەدەبی دیکەی وەک ڕۆمان و شانۆ و شیعر، تەنانەت وتاری چیرۆکڤانی و تابلۆیش هەیە و کەم و زۆر سیمای هەموو ئەو هونەرانەی تێدا بەدی دەکرێت، دیارە ئەمە وای کردووە پێناسەی چیرۆکی کورت، یان لێکۆڵینەوە و دیاریکردنی ڕەهەندەکانی و گەڕان بەدوای بنجوبناوانی ڕەگەزە هونەرییەکانی هەندێک قورس و دژوار بێت.

ئەوجا بۆ ئەوەی بچیتە بنجوبناوانی بنیادی هونەریی چیرۆکی کورت و هەر ژانرێکی ئەدەبی دیکە، دەبێ بەر لە هەرشتێک ئەو کەرەستە و ڕەگەزانە بدۆزیتەوە کە بنیادی کارە هونەرییەکەیان پێکهێناوە، چونکە بنیادی هونەری هەر ژانرێکی ئەدەبی بەشێکە لە بنیادی خودی

شلۆڤسکی

دەقەکە و فاکتەرێکە لە فاکتەرە بنەڕەتییەکانی فۆرم و دەلالەتەکانی ئەو ژانر و دەقە، دوای ئەمە دەبێ بگەڕێی کە چ مامەڵە و مالیجەیەکی هونەری دەگەڵ ئەم ڕەگەز و کەرەستانەدا کراوە، تا ئەم بنیادە هونەرییەیان پەیدا کردووە. لێرەوە ئیدی فۆرم و چەمک و خەسڵەتەکانی ژانری چیرۆکی کورت وەک بنیادی سەردی کەشف دەبێت و لە ژانرە ئەدەبییەکانی دی جیا دەبێتەوە.

* * *

جا لێرەدا پێتڤییە هەڵوێستەیەک لە سەر زاراوەی گێڕانەوە و پێناسەی گێڕانەوە بکەین. دەشێت بە شێوەیەکی گشتی بگوترێت کە گێڕانەوە ئامرازێکە لە ئامرازە گوزارشتییە مرۆڤانییەکان، بەڵام لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکرێ کە جەوهەر و کرۆکی گێڕانەوە و سەرد بریتییە لە چۆنیەتی گۆڕینی زانیاری بۆ هەواڵ، یان ئەزموونێن مرۆڤانی بۆ کۆمەڵێک بنیادی مانا و چەمکی ئەوتۆ، کە ئەو خەسڵەتە کولتوورییانە هەڵبگرێت کە پێوەندییان بە شوێنکات و خەڵک و ڕووداوەوە هەیە، دیارە لە چیرۆکدا، یان لە گێڕانەوەی چیرۆکڤانیدا، پەنا دەبرێتە بەر زمان و هەڵبەتە زمانێکی جیاواز لە زمانی ئاخافتن، لە ڕێگەی زمانەوە ڕەفتاری مرۆڤانی و کار و چالاکییەکان دێنە گێڕانەوە و زمان بە دەم گێڕانەوە و لە ناو پرۆژەی گێڕانەوەدا شەقڵی تایبەتی خۆی وەردەگرێت و بە چەمک و مانای دەلالی و پێکهاتەیی بارگاوی دەبێت، چونکە هەر کارێکی گێڕانەوەیی دوو لایەنی دەلالی و پێکهاتەیی هەیە.

دیارە چەمکی بنیاد و بینا لە ئەدەبیاتدا، پتر بریتییە لە دەرهێنانی دیاردە و شت و ڕووداو و کەسەکان لە جەرگەی ژیان و یاساکانی ژیان، پاشان داڕشتنەوە و ڕیزکردن و فۆرمۆڵەکردنی ئەوەی لە بنیادێکی دیکەدا و لە قانوون و یاسایەکی دیکەدا، کە بریتییە لە قانوونی هونەر.

ئەوجا بۆ ئەوەی شتێک بکرێت بە ڕووداوێکی هونەری، دەبێ لە چوارچێوەی ڕەوتی ڕووداوەکانی ژیان بهێنرێتە دەرێ و بوونێکی تازەی پێ بدرێ، چونکە لە دنیای هونەردا دەبێ بە بەشێک لە بنیادێکی تازە، هەڵبەتە دەرهێنانی شتەکە لە ڕەوتی ژیان و گوێزانەوەی بۆ دنیای هونەر، جۆرە غوربەتێک بەو شتە دەبەخشێت و هونەرایەتی لەم غوربەتاندنەدا پەنهانە و بنیادی سەردی و گێڕانەوەیی خۆی وەردەگرێت. هەڵبەتە بنیاد زیاتر لە دوو فاکتەرەوە چێ دەبێت.

یەکەم: جۆری کەرەستە و بابەتە پێکهێنەرەکەی هەر بنیادێک.

دووەم: جۆری مامەڵە و مالیجەی هونەری ئەم کەرەستە و بابەتە، ئاشکرایە ئەمە دەکەوێتە پاش چێبوونی کارە ئەدەبییەکەوە، دیارە بنیادی گێڕانەوەیی بە گوێرەی جۆرەکانی گێڕانەوە و جیاوازی بابەت و کەرەستە و مالیجە هونەرییەکانی هەر بنیادێک، دەگۆڕێت، ئەدەب و ژانرە ئەدەبییەکان، دیاردەیەکی هونەرین، لەگەڵ پەیدابوونی کۆمەڵگەی بەشەریدا، سەریان هەڵداوە و تا ڕۆژگاری ئەمڕۆ بەردەوامن، بەڵام چەمک و مانای ژانری ئەدەبی پەرەی سەندووە و بە گوێرەی قۆناغان گۆڕانی بەسەردا هاتووە و ئەرکەکانیشی گۆڕاوە، بۆ نموونە لە سەردەمانی کۆندا ئەفسانە و حیکایەت وەک فۆرمۆلە و سیغەیەکی گوزارشتەوانی و پێداویستییە گوزارشتەوانییەکانی سەردەمی خۆیان هێناوەتە دی. دوای ئەوە دەوری دراما و داستان و شیعری لیریکی هاتووە، کە شوێنی ئەفسانە و حیکایەتیان گرتووەتەوە و سوودیان لە کەرەستە و ڕەگەزەکانی ئەفسانە و حیکایەت وەرگرتووە.

پاشان ڕۆمان و دراما و شیعری لیریکی و چیرۆکی کورت هاتووە و پێداویستییە گوزارشتەوانییەکانی سەردەمی تازەیان پڕکردووەتەوە، ئیدی ئەفسانە و داستان، مردن، بنیادیان پووکایەوە و هەڵوەشایەوە و بوون بە ڕەگەز و کەرەستە لە بنیادێن تازەدا، چونکە ئیدی ئەقڵیەتی تازە چیتر لۆژیکی گوزارشتی ئەفسانەیی، یان داستانی قبووڵ نەدەکرد.

بەم پێودانگە کەناڵە گوزارشتەوانییەکان بەشێکن لە لۆژیکی ئەو سەردەمەی کە تێیدا سەریان هەڵداوە، ئەمەش بەو مانایەیە کە گۆڕانی کەناڵی گوزارشتەوانی زادەی گۆڕانی لۆژیکی سەردەم و لۆژیکی فیکری ئەو سەردەمەیە، ئەمەش گۆڕانی دەلالەت و پەیامی ئیستێتیکی لێ دەکەوێتەوە. ئیدی هەر فۆرمۆلە و سیغەیەکی گوزارشتەوانی دەورێک دەبینێ کە فۆرمۆلە گوزارشتەوانییەکانی دیکە ناتوانن بیبینن، کۆی فۆرمۆلە گوزارشتەوانییەکان، لە هەر سەردەمێکدا پێداویستییە گوزارشتەوانییەکانی هەموو خەڵکی پڕدەکەنەوە. ئەوەی بە چیرۆکی کورت دەگوترێ و پیشان دەدرێ، بە ڕۆمان، یان دراما ناگوترێ. دیارە پێچەوانەش پێچەوانەیە، هەرکاتێ ئەم کەناڵە گوزارشتەوانیانە نەتوانن پێداویستییە گوزارشتەوانییەکانی سەردەم پڕبکەنەوە، ئەوە فۆرمی گوزارشتەوانی تازە سەر هەڵدەدەن و بە جۆرێ جێگای فۆرم و ژانرە تەقلیدییەکان دەگرنەوە کە دەگەڵ ڕەوشە تازەکەدا تێک بکەونەوە.

* * *

هەڵبەتە چەمک و پێناسەی چیرۆکی کورت وەک پێویست ساغ نەبووەتەوە و مشتومڕ و گەنگەشەی زۆر جیاوازی لە سەرە. هەندێک لە پسپۆڕان و تیوریسیان پێیان وایە نووسەری چیرۆکی کورت، دەتوانێ هەموو شتێک بجەڕبێنێ و تاقی بکاتەوە، چونکە ئەو ژانرە ئەدەبییەی ئەو کاری لە سەر دەکات، قاڵب و چوارچێوەیەکی دیاریکراوی بنجبڕی نییە، ئیدی گرینگ یەکێتیی کاریگەری دەقەکەیە، بە سەر خوێنەرەوە، هەندێکی دی لە شارەزایان و ڕەخنەگران پێیان وایە چیرۆک و ڕۆمان، یەک ژانری ئەدەبین، چونکە لە ڕووی میتود و تەکنیک و ڕەگ و ڕەچەڵەکی هونەری و کۆمەڵایەتی و گوزارشتیان لە چینی بورژوا و سەرهەڵدان و پەیدابوونیان لە سەردەمی تازەدا، زۆر لە یەکدی دەچن و فرە لە یەکدییەوە نزیکن، کەسانێکی دی پێیان وایە چیرۆکی کورت، ژانرێکی ئەدەبی سەربەخۆ نییە و لە ڕۆمان جیا نییە، بەڵکو هەردووکیان جۆرە گێڕانەوەیەکن و جیاوازییەکەیان لە کورتی و درێژیدایە و جیاوازی ڕیشەییان نییە و خەسڵەتە فۆرماڵییە بنەڕەتەکانی ڕۆمان هەمان ئەو خەسڵەتانەیە کە لە چیرۆکی تازەدا هەن وەک گۆشەنیگا. دەربڕینی هەست و ئەزموونانی دەروونی، پشت بەستن بە خوازە و درکە لە ڕانان و نمایشی ڕووداوەکاندا، دەستبەرداربوونی زەمانی کرۆنۆلۆژی و... تاد و لە دوا ئەنجامدا چیرۆکی کورت بە ڕای وان کەسانە، زیاتر تەجەللییەکی ئینتیباعی و باری سەرنجە تا ژانرێکی ئەدەبی سەربەخۆ بێ، تەنانەت ڕەخنەگرێکی ڕووسی وەک شلۆڤسکی بە ڕاشکاوی گوتوویەتی من تا ئێستا پێناسەیەکم بۆ چیرۆکی کورت نەدۆزیوەتەوە.

هەندێک پێیان وایە ئەمە بۆ تازەیی چیرۆکی کورت دەگەڕێتەوە، واتە چیرۆکی کورت، قاڵب و بناغەیەکی ئامادە و کلێشەیی نییە کە بوونی هونەریی خۆی لە سەر ڕۆبنێت، ئەمەش کردوویەتییە کارێک کە ئاسانتر جێگەی هەر داهێنان و ئیزافەکارییەکی تازەی تێدا ببێتەوە، بۆیە زۆر لە پسپۆڕان و شارەزایانی واری ئەدەب پێیان وایە چیرۆکی کورت یەک فۆرم و قاڵبی دیاریکراوی نییە، یەک تەکنیکی نییە، نووسەر ئازادە لەوەی چۆن باری سەرنج و خوێندنەوەکانی خۆی بگەیەنێت، چونکە فۆرم لە چیرۆکی کورتدا بەشێکە لە ناوەڕۆک و لێی جیانابێتەوە. بەم پێیە هەر چیرۆکێکی کورتی هونەری، بۆ خۆی ئەزموونێکی تازەیە لە واری تەکنیکدا، هەرچۆنێک بووە هەبوونی بیر و بۆچوونێن جیاواز لەمەڕ چیرۆکێن کورت، خۆی لە خۆیدا نیشانەی هەبوونی ئەم ژانرە ئەدەبییەیە کە پانتایی و ڕووبەرێکی فراوانی ئەدەبیاتی لە هەموو دنیا گرتووەتەوە. بێ گومان کە تایبەتمەندی خۆی هەیە و بەشێک نییە لە ڕۆمان، هەرچەندە ڕۆمان و چیرۆکی کورت لە هەمان سەرچاوەوە هەڵدەقوڵێن، بەڵام بە شێوەی جیاواز هەڵدەقوڵێن، هەرچەندە بێچووی یەک هێلانەن، بەڵام جۆری فڕینەکەیان جیاوازە.

هەڵبەتە کەینوونە و زیندوویەتی چیرۆکی کورت، وەک هەر ژانرێکی ئەدەبی، لە هونەرایەتی و تەکنیکەکەیدایە، بنیادی چیرۆکی کورت زۆر سفت و چڕە، جەخت لە سەر یەکێتیی کاریگەری دەکات و ڕەخنەگری ڕووسی ئیخنباوم (١٨٨٦ - ١٩٥٩) پێی وایە ڕۆمان و چیرۆکی کورت دوو ژانری زۆر لێکدی جیاوازن و چیرۆکی کورت بە ڕۆکێتێک دەشوبهێنێ کە لە فڕۆکەیەکەوە ئاراستەی یەک ئامانج و نیشانە دەکرێت.

بە هەرحاڵ چیرۆکی کورت، وەک ژانرێکی ئەدەبی قاڵب و بنیادی هونەری خۆی هەیە و پێی دەناسرێتەوە، بەڵام قاڵب و بنیادێکی کۆنکرێتی و بنجبڕی ئەوتۆی نییە کە مەرج بێ هەر نووسەرێکی ئەو بوارە پێوەی پابەند بێ، بەڵکو بنیاد و قاڵبێکی واڵای هەیە، هەر نووسەرە دەتوانێ بە شێوازی خۆی قەڵەمڕانی تێدا بکات، تەکنیکی تازە بدۆزێتەوە و ئیزافەی خۆی هەبێت و ئەم ڕاستییە ڕەچاوبکات کە چیرۆکی کورتیش وەک هەر ژانرێکی ئەدەبی پێتڤییە بەلای کەمەوە

وەڵامدەرەوەی پێداویستییە ئیستێتیکی و هونەرییە دیاریکراوەکانی سەردەمی خۆی بێت، جا لێرەدا مەسەلەی بابەت و مامەڵە و مالیجەی هونەریی بابەت و کەرەستەی کارە هونەرییەکە دێتە ئاراوە، کە ڕاستییەکەی بابەت و مالیجەی هونەریی بابەت بەردی بناغەی هەرکارێکی هونەرییە، ئەوجا چونکە بابەتەکان لە یەکەوە نزیکن، بۆیە ئەوەی پەرە بە بنیاد دەدات و تایبەتمەندی پێ دەبەخشێت چۆنیەتی مالیجەی هونەری ئەو بابەتەیە کە لە کارەکەدا بەکار دێت، جا ئەگەر چیرۆک، وەک پێشتر ئاماژەمان کردێ، تەجەللی باری سەرنج و ئینتیباع بێ، ئەوە ئاشکرایە کە لە هەموو دنیادا دوو باری سەرنج و دوو ئینتیباعی تەواو چوون یەک، لە ڕووی چۆنیەتی و چەندییەتی و ئاسۆیی و ئەستوونی و قوڵییەوە نییە، ئەمەش نەخشەی هەر چیرۆکێکی کورت لە چیرۆکەکانی دی جیا دەکاتەوە، بۆیە هەر ئەزموونێکی تازە لەو بوارەدا، فۆرمێکی تازە بەرهەم دێنێ، بۆیە دەشێت بگوترێ هەر چیرۆکێکی کورتی هونەری، ئەزموونێکی تازەیە لە واری تەکنیکدا، هەڵبەت هەر ژانرێکی هونەری، بۆ ئەوەی بنیادی خۆی پەیدابکات دەبێ دوو ڕەگەزی تێدابێ کە بریتین لە کەرەستە و بابەت لەگەڵ مالیجەی هونەریی ئەو بابەت و کەرەستەیەدا، جیاوازی نێوان دوو ژانری ئەدەبی، بەندە بە جیاوازی نێوان بابەت و جیاوازی مالیجەکردنی هونەریی بابەتەکەوە. ئەگەر هەردوو ژانرەکە لە مادده و کەرەستەدا (بابەت) جیاواز بن، ئەوە دەکەنە دوو ژانری جیاواز، مەگەر لە پێوەندییە هونەرییە گشتییەکاندا یەک بگرنەوە، بۆ نموونە جیاوازی نێوان هونەرێن نیگار و پەیکەرتاشی و شیعر و نمایش لە کەرەستە ماددییەکاندایە، کەرەستەی نیگار، ڕەنگە، هی پەیکەرتاشی بەردە، هی شیعر زمانە، هی نمایش جووڵەیە. جیاوازی بابەت و کەرەستە، جیاوازی مالیجەی هونەریی لێ دەکەوێتەوە. خۆ ئەگەر هاتو کەرەستەی دوو ژانری ئەدەبی یەک بوون، ئەوە هەنگێ جیاوازییەکەیان لە جیاوازی و چۆنیەتی مالیجە هونەرییەکەیاندا دەردەکەوێت و کاریگەری ئەو مالیجەیە، بەسەر کەرەستەکەشەوە دەردەکەوێ. بەم پێیە بنیادی هونەری دەکاتە یەکانگیری و هەڤبەندی و گونجانی نێوان کەرەستە و مالیجەی هونەری کەرەستە و بابەتەکە.

چیرۆکی کورت وەک شیعر یەک گوتاری هەیە، گوتارێکی جیا لە هەموو گوتارەکانی دیکە، واتە چیرۆکی کورت، هونەرێکی تاکدەنگە، ئەو فرە دەنگی و هەمە شێوازییەی لە ڕۆماندا هەیە، لە چیرۆکی کورتدا بەدی ناکرێت، چونکە چیرۆکی کورت ئەو مەودایەی نییە هەموو ژیانی کەسێک، یان چەند کەسێک لە خۆ بگرێت و ئەم ژیانە بکات بە چوارچێوەیەک بۆ خۆی، بەڵکو تۆزێک لەم ژیانە، یان گرتەیەک لەم ژیانە وەردەگرێت، پاشان تیشکی دەخاتە سەر. ئەو فەلسەفەیەی کە بینای چیرۆکی لە سەر ڕۆدەنرێ، کە گوایە ژیان یەک ڕەوتی زنجیرەیی نییە، بەڵکو بەش بەشی بچووکە، زیاتر لە گرتەی سینەمایی دەچێت. چیرۆکی کورت، چڕ و سفتە، زیاتر بەلای کورت بڕیدا دایدەشکێنێ و دەرفەتی درێژداڕی و چوونە بنجوبنەوانی کەرەستەکانی نییە، ئەمەش ئامانج و یەکێتیی بینا و یەکێتیی کاریگەریی لێ دەخوازێ، بۆیە خوێنەری چیرۆکی کورت دەبێ زۆر هەستیار و وریا بێ، چیرۆکی کورت ناوی خۆی بە خۆیەوەیە و کورتە و ئەم کورتییە وادەخوازێ پتر پەنا وەبەر هێما و تیلنیشان بەرێ، تەنانەت پاشەکەوت لە بەکارهێنانی ڕەگەزە زمانەوانییەکانیشدا بکات و لەم ڕووەوە بە نزیکترین جۆری پەخشان لە شیعرەوە دادەنرێ و زۆر خاڵی هاوبەشی وەک سخی و چڕی و سفتی و یەکانگیری سۆزداری و ئیستێتیکی، هەر چۆنێک بێت ئەوەی هەر هونەرێک جیا دەکاتەوە، بنیادە هونەریەکەیەتی، بە تایبەتی ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی ئەم بنیادە و ئەو شێوازە هونەرییەیە، کە ئەم کەرەستە و ڕەگەزانەی پێ مالیجە دەکرێ، زمانیش لە چیرۆکی کورتدا، بە حوکمی کورتییەکەی زمانێکی هێمایی چڕە و زۆرجار ڕستەیەک بە چەندان چەمک و مانا ئاوس و بارگاوییە، ئیدی کورتە چیرۆک بۆ خۆی پرۆسەیەکی کەشفکارییە، هونەریانە، حەقیقەتێکی مرۆڤانی، یان جڤاکی، یان سایکۆلۆژی کەشف دەکات و هەڵبەتە ناسینی بنیادی ژانری ئەدەبی، مەرجێکی گرینگە بۆ تێگەیشتنی ژانرەکە.

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

١- البنية السردية للقصة القصيرة، الدكتور عبدالرحيم الكردي، ط٣، مارس ٢٠٠٥، مكتبة الآداب.

٢- القصة القصيرة، ايان ريد، ترجمة منى حسين يونس، الهيئة المصرية العامة للكتاب، سنة ١٩٩٢.

٣- السرد و الذاكرة، قراءة في الرواية العراقية، جاسم عاصي، ط١، بغداد ٢٠١٣، من اصدارات مشروع بغداد، عاصمة الثقافة العربية، ٢٠١٣.